

PÁL JUDIT

A KIRÁLYFÖLD RENDEZÉSÉNEK KÉRDÉSE A KIEGYEZÉS ELŐTTI ÉVEKBEN

A 18. század közepétől-végétől a kialakuló modern államok új problémákkal szembesültek, mint a dinasztikus államok, másképp viszonyultak a térhez, illetve saját heterogén lakosságukhoz is. Franciaország nyomán az európai államok fokozatos központosító politika révén a „nemzeti” terület fogalmát politikai jelentéssel ruházták fel (Breuilley 2004: 140). Az államhatárok megszilárdultak; az állam szuverenitásra tartott igényt, saját területén belül a hatalomgyakorlás monopóliumát birtokolta. A modern állam egyik jellemzőjének éppen azt szokták tartani, hogy ura területének, ez azonban – ahogy Max Weber is leírta – feltételezi az ellenőrzés központosítását. Ezáltal azonban fel is számolja a korábbi helyi hatóságok autonómiájának jelentős részét. A heterogenitás nehezíti a standard közigazgatás bevezetését; a homogenizációs törekvéseket vízváltásként tekintik az államok történetében, a modern nemzetállamok egységesítő törekvése azonban ellenállást válthat ki az érintett kisebbségek részéről (Amoretti–Bermeo 2004: 4).

A közigazgatás átalakítása, a területszervezés mindig egyben politikai kérdés is. Így van ez a nemzetileg, nyelvileg viszonylag homogén országokban is; ahol viszont a területrendezésnek nemzetiségi vonatkozásai is vannak, ott a politikai elképzelések nagyobb súllyal esnek a latba, és a területszervezetről folyó vita óhatatlanul átpolitizálódik. Ennek egyik szemléletes példáját nyújtja a Királyföld rendezéséről folyó vita a 19. század közepén. A következőkben ezt mutatom be az 1848–1867 közti időszakban.

Röviden az előzményekről: a szászok betelepítését követően Erdélyben létrejöttek a térbelileg csak részben összefüggő szász székek és vidékek; ezek egy része csak a 15. század második felében függetlenedett a székely ispán fennhatósága alól; ekkor jött létre a szász egyetem, a Királyföld mint területi-rendi szervezet önkormányzati intézményeként. Erdélyben egyfajta sajátos hatalommegosztás is létrejött: a három rendi náció, a magyar, a székely és a szász a hatalmat térben is megosztotta; a vármegyék a „magyar náció”, a Székelyföld a székely, a Királyföld a szász rendi nemzet terüle-

tének számított. Bár az idők folyamán többször módosult, de egészen 1848-ig, sőt részben tovább is fennmaradt ez a középkorban gyökerező és a fejedelemség korára megszilárdult erdélyi sajátosság, a három politikai nemzet rendszere.

A szászok tehát a Királyföldön egyfajta sajátos területi-nemzeti autonómiát alakítottak ki. A szász székek azonban erdélyi viszonylatban is igen kicsik voltak; Szerdahely szék például mindössze 11 községből állt, ebből ráadásul 7-nek a lakossága túlnyomórészt románokból állt. Három másik szász szék lakossága úgyszintén nem érte el a 20 ezer lakost sem. Ez majdnem lehetetlenné tette a hatékony és olcsó közigazgatást, hiszen az új igényeknek megfelelő apparátust a csekély lakosság nem tudott fenntartani. Azonkívül a szász egyetem választási rendszere is elavult volt, nem felelt meg az új kívánalmaknak. A tisztviselőket a szász ispán jelölte ki és ezek életfogytig viselték hivatalukat; a testületek pedig saját magukat egészítették ki.

A kérdést bonyolította a királyföldi románok helyzete, akik ugyan 1848 után már egyenjogú állampolgárok voltak és a szász egyetem keretén belül képviselthez is jutottak, de a szász „nemzeti vagyon”-ból igyekeztek kizárni őket. A kiegyezést megelőző időszakban ugyan már történtek lépések a románok és magyarok képviselésének megoldására, de különösen ami a románokat illeti ezek aránya igencsak elmaradt a román lakosság szász-földi arányától.

A továbbiakban csak a Szászföld átalakításáról folyó vita főbb pontjait emelem ki. A közigazgatási átalakítás szükségessége már 1848 előtt is többször felmerült, de a rendezés legfőbb akadálya mindannyiszor a három rendi nemzet rendszere volt. A II. József-féle új közigazgatási beosztást, amely erre nem volt tekintettel, az uralkodó halálakor eltörölték, azonban hamarosan az erdélyi országgyűléseken is felvetődött egy célszerűbb beosztás terve. Az 1811. évi országgyűlésen elfogadott törvényjavaslat az erdélyi alkotmány alapját mindenképpen sértetlenül kívánta hagyni, ezért a rendezés alapelveként leszögezte, hogy „a magyar és szász földön fekvő helységek különböző természetök miatt egybe nem olvashatók”.¹

Ugyanezt az elvet követte az 1841/43. évi erdélyi országgyűlés által létrehozott rendszeres bizottmány is, amelynek feladata egy törvénytervezet elkészítése volt „Erdély területének célszerűbb politikai felosztásáról”. A bizottmány a több darabra tagolt Felső-Fehér vármegye felosztásának kapcsán mondta ki: „Hogy ezen megyének illető részei szász székekhez ragasztassanak, azt sem kivihetőnek, sem a mostani körülményeket tekintve célarányosnak nem tartja, mivel a magyar és szász földnek természete annyira különbözik egymástól, hogy a kettőt bár egyes pontjaira nézve is egybeolvasztani lehetetlen.”² Ezzel szemben a megye egyes területeinek a Székelyföldhöz való csatolásában „semmi veszteség nincsen, mivel a magyar és székely föld természete... inkább megegyező és érdekeik is egyformák lévén”, ez esetben az országgyűlési képviselő is megoldható. A „föld természete” itt nyilvánvalóan a területhez kapcsolódó kiváltságok természetét jelentette, ezért gondolták úgy, hogy a határ a magyar megyék és a szász székek között áthághatatlan, a megyék és a székely székek között viszont nincs olyan éles határ.

1848 fontos fordulópont jelentett, a kiváltságok megszűnése azonban nem hozta magával automatikusan a probléma megoldását. Mivel 1848-ben megszüntették a rendi kiváltságokat és ezzel elvileg a rendi nemzeteket is, a korábbi közigazgatási felosztás elvesztette létjogosultságát. Időközben azonban a rendi nemzetek helyén kialakultak a

1 MOL F 290 Erdély közigazgatási területi beosztása.

2 MOL F 209. Az 1841/3-dik évi országgyűlésen alkotott törvénycikknél fogva kirendelt országos rendszeres bizottmány munkálata Erdély területének célszerűbb politikai felosztásáról.

modern nemzetek, amelyek azonban egyfajta jogfolytonosságra hivatkozva igényt tartottak a korábbi kiváltságok egy részére.

A legnagyobb gondot az okozta, hogy a románokat is be kellett illeszteni valahogyan a még részben fennálló sajátos erdélyi rendszerbe. Az erdélyi román értelmiség egyik fő követelése a 18. század vége óta a románok elismertetése volt Erdély negyedik rendi nemzeteként. A levert forradalom után ezt területi követeléssel is összekapcsolták, és kérték a Székelyföld és Szászföld mintájára egy „Románföld” létrehozását. A százok ugyanekkor a Királyföldet kiragadták volna a három nemzet rendszeréből és egy közvetlenül Béctől függő koronatarományá alakították volna át. Céljuk – Miskolczy Ambrus megfogalmazásában – „a szász rendi nemzeti létet egyre többen közjogilag elismert, német hivatalos nyelvű területi autonómiává szerették volna átváltoztatni: a Királyföldet Szászföldre tenni a szó teljes értelmében” (Miskolczy 1987: 1323). Bécsben azonban – a szászokkal szembeni szimpátia ellenére – sem ekkor, sem később nem hagyták jóvá a tervet.

A neoabszolutizmus Erdélyben is felszámolta a hagyományos közigazgatási beosztást. Bár a Királyföld nagy része egy közigazgatási egység keretében maradt, tehát őket érintette a legkevésbé hátrányosan az új beosztás, ennek ellenére ha nyíltan nem is adtak hangot ellenérzéseiknek, maguk közt jól látták ennek veszélyeit. Az egyik vezető politikusuk, Joseph Bedeus von Scharberg egyenesen úgy vélekedett, hogy ha a kormánynak a szászok megsemmisítése lett volna a célja, akkor sem választhatott volna jobb eszközt (Friedenfels 1877: 245). Ugyanezt a kiábrándulást tükrözi Georg Daniel Teutsch, a későbbi püspök véleménye is, aki szerint a bécsi kormány szánalmas és öngyilkos politikát folytat, amikor a szászok érdekeit lábbal tapossa (Gündisch 1998: 139).

1860 végén az Októberi Diploma kiadását követően ismét felmerült egy román terület kialakításának kérdése. Az ügyet az osztrák minisztertanács is tárgyalta. A magyarok az 1847-es állapot visszaállítását javasolták, ezzel azonban sem Anton von Schmerling államminiszter, sem a miniszterek többsége nem értett egyet, mert ez szerintük egyrészt a közigazgatás anarchiájához vezetne, másrészt pedig hátrányos helyzetbe hozná a románokat, akiknek érzékenységét a román fejedelemségekben uralkodó veszélyes hangulat miatt is kímélni kell. Egy „román föld” kialakítását szintén elvetették, azsal az indokkal, hogy a románok sehol sem képeznek nagyobb összefüggő homogén egységet. 1862-ben a szász egyetem egy tervezetet nyújtott be az osztrák minisztertanácshoz, amelyben a nemzeti egyenjogúság gyakorlatba ültetésével is foglalkoztak és ismét felvetették a külön terület gondolatát a románok számára. A minisztertanács azonban ezúttal is elutasító választ adott.³ A döntő szót Ferenc József mondta ki, aki szerint az egyéni jogok fogják megoldani a román kérdést, nem pedig a külön terület. Egy későbbi cikkében a jeles erdélyi publicista, Kővári László a következőképpen magyarázta a három nemzet mibenlétét és a román követelések ebből adódó nehézségét: „Erdély régi három »natiója« nem nyelvi nemzetet jelentett; mit tisztán mutat az, hogy a székely és magyar külön natio volt, s hogy a szászöldi románok azon jogokat élvezték, mit az ottani szászok élveztek. *A nemzet elmélete földterületet feltételezett* (kiemelés tőlem – P. J.), s hol van az a hatalom, mely a románoknak oly territoriumot szakasszon ki Erdélyből, milyen van a székelynek, szásznak és magyarnak?”⁴

3 *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867*. Hrsg. vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut. Redaktion Waltraud Heindl. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler und Klaus Koch. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1986. Nr. 269 – 10. und 13. Okt. 1862.

4 Kővári László: Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk? II. *Korunk*. 1867. márc. 29. VII. évf. 38. sz.

A magyarok által bojkottált nagyszebeni tartománygyűlésen 1864-ben ismét kidolgoztak egy törvénytervezetet Erdély „célszerűbb felosztásáról”. Vezérelvül a közigazgatás és igazságszolgáltatás könnyítését mondták ki, valamint „lehetőség szerint a hasonló népelemek együvértartozását és csoportozását”.⁵ A kormányjavaslat bár több erdélyi megyét megszüntetett volna, de a Királyföld és a Székelyföld egységét megtartotta. Az országgyűlési bizottság a kormány javaslatát nagyjából érintetlenül hagyta, bár a Székelyföldet 4 törvényhatóságra osztották. Ennél érdekesebb viszont témánk szempontjából két különvélemény. A bizottság szász tagjai ugyanis tiltakoztak az ellen, hogy a kormány javaslatával szemben a bizottság román többsége Szászrégent és vidékét nem a Szászföldhöz csatolta, hanem az újonnan létrehozandó régeni megyéhez osztotta be. Mivel történeti jogokkal nem lehetett érvelni, ugyanis Szászrégen korábban sem volt a Királyföld része, ezért az etnikai és kulturális érvek mellett elsősorban az illető vidék kívánságára hivatkoztak: „Ama község legforróbb óhajta emberemlékezet óta a szász nemzet törvényhatósági kapcsolatába leendő felvételére volt irányozva.” Az államról és nemzetéről vallott felfogás különbségei is jól láthatók a különvéleményből: javaslatuk ugyanis „az erdélyi szászokkal született, összes múltunkból merített tapasztalás által megerősített és az állam lényege és céljai egyre behatóbb fölismerése által az újabb korban még inkább megszilárdult azon meggyőződésben gyökerezik”, hogy a községek és törvényhatóságok nem lehetnek az állami közigazgatás „gépies eszközei”. Az önzagatáshoz viszont szükséges a kulturális és nyelvi homogenitás, tehát ez nem valósulhat meg egy olyan törvényhatóságban, „melyben nem csak a nyelv különböző, hanem a társadalmi és művelődési viszonyok... is”. Ők különben is az iskola és egyház által „a szász nemzet kiegészítő alkatrészei, és ezen életkörben évszázadok óta annak szerves tagjai” voltak.⁶ Ezzel az etnikai érveléssel azonban az volt a gond, hogy maga a Királyföld lakóinak többsége is ekkor már régóta román volt.

A másik különvéleményt a bizottság néhány román tagja terjesztette be. Alapvető kifogásuk az volt, hogy bár a rendezésnél fő elvként az igazgatás könnyítését tűzték ki, de a bizottság nem ragaszkodott ehhez következetesen, „hanem inkább ragaszkodott és tekintetbe vette a történelmi jogokat, és a hason – homogén – nemzetiségek összecsoportosítását, hanem ezeket is csak a szász és székely nemzetiségek érdekében és kedvezésükre”.⁷ Csak ezek kaptak „kizárólag szász és székely nemzetiségi törvényhatóság vezetését”; a törvények ellenére „nem csak a polgári jogok összege, hanem az egész földterülete a székely törvényhatóságban szász nemzeti földnek (Szászország, Sachsenland) neveztetvén”, pedig a románok is „minden polgári jogok tulajdonosai lettek anélkül, hogy kényszerülve lennének valamely más nemzetiségbe beolvadni”. „Azon két törvényhatóságnak ilyenmű nemzeti elnevezéséből könnyen oly kapu keletkezhetik, melyen ezen törvényhatóságokba becsúszhatnak mindazon elnyomások, melyeknek a királyi föld 9 székében és két vidéken lakott eddig is szabad románok több évtizedeken keresztül kitéve voltak.” És ezáltal a románok „nemzet és nyelv jogai” veszélyeztetnek. Ahogy a különvélemény beadói fogalmaztak: „Ezen a törvényhozás útján elkereszteléssel meg van sértve a 4 politikai nemzet egyenjogúsága, midőn a haza egész földéből a székelyekért külön és a szászokért más ország ala-

5 MOL F 290.

6 MOL F 290.

7 MOL F 290. Jelentése a közigazgatási és igazságszolgáltatás könnyebbítése végett Erdély Nagyfejedelemségének politikai felosztása iránti kormánytörvényjavaslat előleges megvitatásával megbízott országgyűlés bizottsága kisebbségének. Nagyszében, 1864. okt. 4. Az aláírók (korabeli helyesírással): Moga Demeter előadó, Bohatielu Sándor, Balomiri János – követek, Popasu János kir. hivatalos.

kíttatik, mégpedig a nem szász többségből.⁷⁸ Itt is ugyanaz a félelem munkált tehát – csak ellenkező előjellel –, mint a kiegyezés utáni magyar politikusokban, akik állandóan attól féltek, hogy ezek a kiváltságos területek „államot képeznek az államban”.

A kiegyezés után a magyar kormány már kezdettől fogva napirendre tűzte a törvényhatóságok átalakításának kérdését, és nyilvánvaló volt, hogy erre Erdélyben is sor fog kerülni, hiszen itt még aránytalanabb volt a közigazgatási felosztás, mint az ország többi részén. Volt olyan vármegyéje Erdélynek, amely több mint egy tucat darabra tagolódva volt szétszórva, és beékelődve más törvényhatóságok közé. Magyarország adminisztratív egységesítésének folyamata azonban még egy évtizedig elhúzódott és nagy vitákat kavart. A múltbeli intézmények, régi közigazgatási beosztás és határok fennmaradása életbevágóan fontos lehet a perifériák kisebbségei számára (Rokkan–Urwin 1983: 68). A szászok is rendi kiváltságaik bástyája mögé vonultak vissza és körömszakadtáig ragaszkodtak a szász egyetem autonómiájához. A vita során az érvelés érdekes példáit nyújtja a terület-jogi státusz-politika összefonódásainak.

SZAKIRODALOM

AMORETTI, Ugo M.

2004 Introduction. In: Amoretti, Ugo M. – Bermeo, Nancy (eds.): *Federalism and Territorial Cleavages*. Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.

BREUILLY, John

2004 Állam és nacionalizmus. In: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek (szöveggyűjtemény)*. (Rejtjel Politológiai Könyvek, 21.) Budapest, 2004.

1986 *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848–1867*. Hrsg. vom Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Institut. Redaktion Waltraud Heindl. V. Abteilung. Die Ministerien Erzherzog Rainer und Mensdorff. Band 4. 8. Mai 1862–31. Oktober 1862. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler und Klaus Koch. Österreichischer Bundesverlag, Wien.

FRIEDENFELS, Eugen von

1877 *Joseph Bedeus von Scharberg. Beiträge zur Zeitgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert*. Zweiter Teil. 1848–1858. Wien.

GÜNDISCH, Konrad

1998 *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. (Studienreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band 8.) Langen Müller, München.

MISKOLCZY Ambrus

1987 Erdély a reformkorban. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története három kötetben*. Budapest, Akadémiai. 1193–1345.

ROKKAN, Stein – URWIN, Derek W.

1983 *Economy, territory, identity. Politics of West European Peripheries*. SAGE Publications, London–Beverly Hills–New Delhi.

FORRÁS

Magyar Nemzeti Levéltár, Magyar Országos Levéltár (MOL) F 290 Erdély közigazgatási területi beosztása.

KŐVÁRY László

1867 Hogyan egyesítsük Erdélyt? Beolvasszuk-e, vagy csak unióljuk? II. *Korunk*. márc. 29. VII. évf. 38. sz.

PROBLEMA REORGANIZĂRII ADMINISTRATIVE A PĂMÂNTULUI CRĂIESC ÎN ANII DE DINAINTEA COMPROMISULUI AUSTRO-UNGAR

În anii de dinaintea Compromisului Austro-Ungar (1867) s-au intensificat dezbaterile privind reorganizarea administrativă a Transilvaniei, și în cadrul ei reorganizarea Pământului Crăiesc, unde sașii beneficiau de autonomie încă din evul mediu. În cadrul dezbaterilor pe de o parte adepții principiului centralizării statale s-au confruntat cu apărătorii autonomiilor locale, dar pe de altă parte nici tabăra celor din urmă nu era unitară. În 1848 privilegiile de tip medieval au fost în bună parte desființate, dar a urmat o lungă perioadă de tranziție în care discuția a fost caracterizată atât de diferențe etnice și de grup (de ex. între sași și români, respectiv maghiari mai ales privind averea Universității săsești și participarea politică), cât și de încercarea de a găsi o soluție viabilă pentru viitorul Pământului Crăiesc.

THE PROBLEM OF THE ADMINISTRATIVE REORGANIZATION OF THE “KÖNIGSBODEN” BEFORE THE AUSTRO-HUNGARIAN COMPROMISE

In the years before the Austro-Hungarian Compromise (1867) the debates had become more and more intense concerning the administrative transformation of Transylvania, implicitly of “Königsboden”, the autonomous territory of the Saxons. The debates show the clash between the adepts of state centralization and of local autonomies, although the latter showed no unity at all. In 1848 most of the medieval privileges were erased, but a long period of transition started, during which on the one hand different ethnical and group divergences came to the surface once again (e.g. between Saxons and the Romanians and Hungarians regarding the possessions of the Saxon University and political representation), on the other hand they tried to find a viable solution for the future of “Königsboden”.

